

творческий потенциал базируется на научных идеях педагогического, новаторского опыта работы; обоснованы характеристики педагогического творчества. Педагогика творчества рассматривается как целенаправленный процесс изменений, которые ведут к совершенству структуры творческого потенциала учителя.

Ключевые слова: творчество, потенциал, творческий потенциал, инновационный потенциал, педагогическое творчество, педагогика творчества.

Summary. In the article the problem of the development of creative potential of a personality of a teacher as a phenomena which can be reached by means of experience of pedagogical activity is grounded. The essence of the concepts: "potential", "creative potential", "innovative potential", "pedagogical creative work", "pedagogic of creative work" are explained. Analysis of the theoretic and methodological basis of the creative work as important components of the development of professionalism of a teacher is offered; the main ideas, social-pedagogical conditions which form basis of strategic, functional model of the development of a creative potential of modern pedagogue are allocated; the peculiarities of theoretical, methodological and organizational levels are lighted; it is proved that creative potential is based at the scientific ideas of pedagogic, innovatory experience; the characteristics of pedagogical creative work are grounded. The pedagogic of creative work is characterized as a purposeful process of changes which lead to the improvement the structure of creative potential of a teacher.

Keywords: creative work, potential, "creative potential", "innovative potential", "pedagogical creative work", "pedagogic of creative work".

Стаття надійшла до редакції 12.11.2015

О. П. Міхно

ВНЕСОК МИКОЛИ ГРУНСЬКОГО У РОЗРОБЛЕННЯ МЕТОДИКИ СКЛАДАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ (за матеріалами книги «Лекції з педагогіки», 1914)

Анотація. У статті проаналізовано погляди українського ученого-педагога Миколи Грунського на проблему педагогічної характеристики, висвітлено внесок педагога у розроблення методики складання характеристики, відтворено запропонований ним алгоритм роботи над характеристикою учня: 1) вивчення психологічних праць із метою самостереження; 2) спостереження за учнями і накопичення матеріалів у педагогічному щоденнику; 3) ознайомлення з новітньою літературою з проблеми педагогічної характеристики та з кращими зразками характеристик; 4) написання характеристики за планом.

Ключові слова: педагогічна характеристика, спостереження, самостереження, педагогічний щоденник, структура характеристики учня.

Постановка проблеми. Чергова реформа української освіти спонукає вкотре звернутися до історії вітчизняної школи та педагогічної думки і вкотре переконатися, що успіх будь-якої реформи залежить від її спланованості та зрозумілості для пересічного вчителя, від якого, зрештою, й залежить реалізація запланованих змін. Історія української школи переконалив свідчить, що її поступ залежить від рівня розвитку педагогічної думки та реального втілення розроблених теоретичних положень у освітню практику. Без теоретико-методичного підґрунтя будь-які перетворення в освіті приречені на поразку. Цю тезу досить яскраво ілюструє розроблення провідними вітчизняними педагогами проблеми педагогічної характеристики учня на початку ХХ століття та практичне втілення їхніх висновків і рекомендацій у практику складання педагогічних характеристик у тогочасних навчальних закладах.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Педагогічні, або шкільні, учнівські, характеристики з'явилися у вітчизняному освітньому просторі у другій половині ХІХ століття й існують в українській школі донині. Але, незважаючи на понад 150-річну історію, ці характеристики досі не були предметом історико-педагогічного дослідження. Існує лише кілька праць, де робиться спроба аналізу учнівських характеристик в історичній ретроспективі, зокрема це дослідження російських учених І. Страхова та Г. Урунтаєвої [4, 5]. Однак це статті невеликого обсягу і радше методичного, ніж історичного змісту, які апріорі не можуть претендувати на вичерпне висвітлення даної теми у ракурсі, який нас цікавить. Окрім того, поза увагою дослідників залишається спадщина педагогів, які свого часу зробили значний внесок у розроблення проблеми педагогічної характеристики, але знані в історії науки як фахівці в інших галузях. Таким прикладом є постать Миколи Грунського – українського ученого-педагога, філолога-славіста, доктора філологічних наук.

Мета статті – на основі аналізу праці «Лекції з педагогіки» (1914) продемонструвати внесок Миколи Грунського у розроблення методики написання педагогічної характеристики на початку ХХ століття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Микола Кузьмович Грунський (1872–1951) народився в Сумах, у 1896 р. закінчив історико-філологічний факультет Харківського університету. В 1903 р. переїхав у м. Юр'єв (нині м. Тарту в Естонії), де працював викладачем гімназії, а потім екстраординарним професором у Юр'євському університеті. З 1915 р. до кінця життя працював у Київському університеті (у 1919–1920 рр. – ректор університету). Окрім понад 200 праць зі слов'янського мовознавства, яке було його основним науковим інтересом, кілька робіт учений присвятив педагогічній проблематиці, зокрема досліджував педагогічну спадщину К. Ушинського, М. Пирогова, Л. Толстого [3, 6].

У 1914 р. побачила світ книга М. Грунського «Лекції з педагогіки», яка є теоретичним осмисленням тих проблем, які він розробляв, працюючи викладачем у 7-8 класах Юр'євської жіночої гімназії. Завдяки цьому книга є своєрідною сполучною ланкою між середньою і вищою школою: автор визначає, що саме має вивчати студент, яких умінь він повинен набути, щоб стати гарним учителем у середній школі. Така авторська концепція вигідно відрізняє «Лекції ...» з-поміж інших тогочасних підручників з

педагогіки. М. Грунський спершу підкреслює, на який рівень розумового, морального і етичного розвитку має піднятися той, хто вирішив присвятити себе важкій і відповідальній справі навчання і виховання, а далі розглядає лише ті аспекти педагогічної роботи, які тісно і нерозривно пов'язано з питаннями виховання (поняття про виховання, його значення, ідеали, носії, фактори). Структурно книга складається з 18 розділів, останній з яких має назву «Педагогічні характеристики».

Цей розділ включений М. Грунським у «Лекції...» з метою покращення практичної роботи зі складання педагогічних характеристик, яка, за його спостереженнями, є «дуже важкою не лише для учениць, але й для викладачів» [1, с. 199]. Автор наголошує на винятково важливому значенні цієї роботи для учениць старших класів гімназії, адже у процесі складання характеристики, на його думку, «може яскраво виявитися результат занять не лише з педагогіки, але й з інших предметів; тут можуть визначитися вже більш чи менш ясно педагогічні здібності, інтерес і любов до педагогічної справи» [Там само]. Однак учениці сприймають процес складання характеристик як важке зобов'язання, яке виконують лише на вимогу викладача. Зважаючи на це, М. Грунський ставить щодо характеристик такі питання: «1) якими мають бути характеристики; 2) якими вони звичайно є; а у зв'язку з цим: 1) як слід було б оцінювати характеристики і 2) як доводитися їх оцінювати» [1, с. 200].

Відповідати на поставлені запитання М. Грунський розпочинає доволі неординарно. Спочатку, вважає учений, треба визначити засади педагогіки, наше ставлення до цих засад і кінцеву точку наших прагнень, іншими словами – накреслити план і методику майбутньої педагогічної діяльності. Як і К. Ушинський, який вперше у вітчизняній педагогіці обґрунтував питання вивчення вчителем учня як наукову проблему [2], М. Грунський був переконаний, що педагогу для того, щоб успішно навчати і виховувати, треба знати свого вихованця, причому не лише в теорії, але, передусім, у житті. Отже, на першому плані у педагогічній діяльності має бути саме життя, спостереження за ним. Але вчитель іншу людину, розуміти її ми можемо лише тоді, коли навчимося спостерігати за собою. Таким чином, спостереженню має передувати самоспостереження.

Зважаючи, що розвиток самоспостереження – найперше завдання для майбутніх педагогів, М. Грунський надає йому особливої уваги і наголошує, що розвитку самоспостереження сприяє вивчення психологічних праць. Учений ділиться власним досвідом реалізації цієї настанови на практиці. Так, ним як викладачем Юр'євської гімназії вже на перших заняттях для кожної учениці були визначені різні статті з психології, переважно з педагогічних журналів. Було встановлено, що одне із занять з педагогіки буде відводитися на реферування цих статей, а саме: на переказ у чіткій, стислій формі з цитуванням найважливіших фрагментів. Для того, щоб полегшити роботу і вже відразу дати матеріал для самоспостереження, на перших заняттях вивчалися і обговорювалися закони пам'яті (матеріал курсу 7 класу), а паралельно з вивченням теорії давався як домашнє завдання твір: «Мнемоніка і можливе її застосування у школі» [1, с. 201]. Ученицям були рекомендовані та надані різні посібники, включно з новітніми дослідженнями з експериментальної психології. Все

це робилося з метою зробити майбутніх учительок не лише пасивними сприймачами інформації щодо складання характеристик, але й учасницями роботи, яка має передувати самому процесу написання характеристики. Тобто, М. Грунський акцентує на важливому методичному аспекті: необхідно не лише розповідати майбутнім педагогам про важливість підготовчої роботи до написання характеристик, але й залучити їх у цей процес.

Таким чином, було окреслено шлях для переходу до наукового спостереження за учнем. На цьому етапі, на думку вченого, вже можна розпочинати накопичувати матеріал для педагогічного щоденника. Ученицям було пояснено, що без докладного щоденника, без детального і ретельного виконання роботи з накопичення спостережень за учнем складання характеристики втратить сенс з педагогічного погляду. М. Грунський відзначає, що учениці поставились до цієї роботи не дуже відповідально, а в деяких передмовах до поданих викладачеві щоденників навіть визнавали цю роботу зайвою, нудною та ненависною [1, с. 201]. Не дивно, що і збирання матеріалу здійснювалося іноді не так, як рекомендував викладач. Відбувалося таке: учениця 8 класу після певних вагань обирала собі якусь ученицю молодшого класу, поступово з нею знайомилася і розпитувала у ході бесіди. Саме ці розпитування іноді були основним матеріалом для майбутнього щоденника. Учениці молодших класів почали відчувати, що не вони самі цікавлять восьмикласницю. Між ними поширилася також чутка про якісь «характеристики», для яких вони є матеріалом, і нема нічого дивного, що деякі з маленьких учениць почали сторонитися восьмикласниць, інші давали їм про себе, по суті, дуже сумнівні відомості [1, с. 207].

М. Грунський знову наголосив, що зібраний таким чином матеріал не придатний для складання педагогічної характеристики, що необхідно змінити метод опитування на метод спостереження. Головне завдання у процесі ведення щоденників – накопичення фактів шляхом спостережень, фактів іноді найдрібнішого характеру. Це мали бути свого роду моментальні фотографії. Така робота, відзначає учений, морочлива і потребує значної уваги та її концентрації, робота, до якої учениці не звикли і до якої відразу важко звикнути. Але постійне виконання такого виду роботи – накопичення і осмислення фактів на основі спостережень – призвело до того, що у багатьох учениць процес роботи над щоденником якимсь непомітно переходив до процесу створення характеристик, тобто до певних узагальнень.

Отже, основою для написання характеристики є педагогічний щоденник. За задумом М. Грунського, спираючись на накопичені у щоденнику відомості, учениці мали написати характеристик двох видів: більш загальні (зі спостережень в класі над різними ученицями) і детальні (зі спостережень над однією обраною ученицею).

З метою дати ученицям практичні поради щодо стилю, змісту і структури педагогічної характеристики, на заняттях читали та аналізували зразки детальних характеристик (з твору К. Єльницького «Характеристики дівчаток», 1895) і загальних («Шкільні типи» К. Лесгафта, 1884), а також дослідження О. Лазурського («Нарис науки про характери», 1906),

особливо детально зупинялися на аналізі його «програми дослідження особистості», зазначаючи можливість використання цієї програми у процесі ведення педагогічних щоденників, а потім – написання характеристик [1, с. 207, 208].

Були вироблені, отже, певні схеми (хоча М. Грунський не деталізує, які саме), а далі, з урахуванням цих схем спостерігали за певною ученицею. Втім, у деяких характеристиках природна спостережливість майбутньої вчительки, її здатність до узагальнення змушували йти дещо іншим шляхом, і в результаті характеристики були більш оригінальними. Крім того, педагог рекомендував ученицям у процесі самого написання характеристики та її літературного оформлення використовувати досвід складання характеристики героїв художніх творів, який вони отримали на заняттях зі словесності.

Розпланована таким способом робота вимагала посиленої розумової діяльності, інтенсивність якої поступово зростала. Але, як зазначає М. Грунський, невідповідність учениць до виконання такої роботи, заняття з інших предметів, що вимагали більшої уваги, не дали того результату, на який він очікував. Що ж являли собою характеристики, подані ученицями, і як їх оцінив М. Грунський? Сам педагог підкреслює, що оцінював характеристики не за якимись попередньо розробленими критеріями, а виходячи з «дійсності», тобто критерієм був зміст поданих характеристик, і на його основі педагог розділив їх на відмінні, добрі і задовільні [1, с. 200].

М. Грунський наводить у своїй книзі зразки двох найкращих характеристик, складених ученицями 8-го класу у 1906 р. Вони досить розлогі – близько 700 слів кожна. Аналіз змісту цих характеристик дає підстави стверджувати, що писалися вони за планом (хоча сам М. Грунський такого плану не подає) і мають досить чітку структуру: розпочинається характеристика описом зовнішності учениці, далі показано вплив сім'ї на формування характеру, відносини учениці з рідними і однокласницями, наявність труднощів у навчанні і улюблені предмети, завершується характеристика планом подальшої педагогічної роботи з ученицею.

Мова, якою написано характеристики, багата на порівняння, епітети, результати спостереження викладені у логічній послідовності з намаганням дати пояснення тієї чи іншої риси характеру, з'ясувати причини вчинків учениці. Наприклад, у одній з характеристик відзначається вплив читання на формування характеру: «Без сумніву, великий вплив на маленьку Б. справило читання книг, яких у її батька ціла бібліотека. Вона почала читати їх дуже рано, з шести років. Головною причиною навчитися читати було для неї бажання самій почитати ті книги, які читав її іноді батько» [1, с. 205]. Інша характеристика містить детальний опис ставлення учениці до навчальної роботи: «Старанність зовсім не є її відмінною рисою. Не маючи видатних здібностей, вона, напевно, погано просувалася б у класі, коли б не постійні турботи матері про успішний хід її занять. Готуючи кожен день, за допомогою матері, домашні завдання, вона часто бурчить і жаліється на важкість своєї нескладної роботи» [1, с. 203].

Особливо цінним є наявність наприкінці характеристик педагогічних рекомендацій. Скажімо, у одній з поданих характеристик це такі настанови: «У вихованні характеру А. необхідно діяти ласкавими, але водночас цілком серйозними умовляннями і доказами, що не переходять, утім, у прохання, а не наказами, які озлоблюють і без того самолюбиву дівчинку і примушують її коритися виключно через страх перед покаранням» [1, с. 204]. Наголосимо, що педагогічні рекомендації у змісті характеристик, є, з одного боку, свідченням ретельної попередньої роботи і відповідального ставлення до складання характеристики, а з іншого, вони є тим необхідним структурним елементом характеристики, який робить її власне педагогічною.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, розділ «Педагогічні характеристики» включений М. Грунським до своєї книги «Лекції з педагогіки» з метою практичної підготовки майбутніх педагогів до складного процесу вивчення учнів і складання характеристик. Цей процес, на його переконання, спонукає майбутнього вчителя не просто глибоко вивчати відповідний теоретичний матеріал, але й задуматися над тим, чи він взагалі здатен виконувати таку роботу – спостерігати за учнем, вивчати і аналізувати його вчинки, а отже, спонукає замислитися, чи є педагогічна справа його покликанням. Учений уперше у вітчизняній педагогіці на основі власного педагогічного досвіду розробив алгоритм роботи над складанням характеристики, який ми подаємо у вигляді такого плану:

- 1) вивчення психологічних праць з метою самоспостереження;
- 2) спостереження за учнями і накопичення матеріалів у педагогічному щоденнику;
- 3) ознайомлення з новітньою літературою з проблеми педагогічної характеристики та з кращими зразками характеристик;
- 4) використання досвіду складання характеристики літературних героїв;
- 5) написання характеристики за планом.

Розділ «Педагогічні характеристики» відповідає загальній концепції всієї книги, яка є сконцентрованим відображенням поглядів автора на педагогіку та її завдання, а саме: ядром педагогіки є вчитель, головна роль якого – виховання у процесі навчання. Педагогічні характеристики, на думку М. Грунського, відіграють навчально-виховному процесі ключову роль, оскільки уміння їх правильно складати вимагає не лише ґрунтовних теоретичних знань, але й яскраво демонструє загальну здатність майбутнього педагога працювати з дітьми. Перефразовуючи цю тезу педагога, можемо стверджувати, що за переконанням М. Грунського, уміння написати педагогічну характеристику учня – це своєрідний індикатор педагогічних здібностей і придатності до педагогічної праці.

Перспективою подальших наукових пошуків є дослідження стану розроблення проблеми педагогічної характеристики у педагогічній науці та практичного застосування в українській школі після більшовицького перевороту 1917 р., коли було кардинально змінено акценти у значенні і ролі педагогічних характеристик, що вплинуло на їх зміст та структуру.

Список використаних джерел:

1. Грунский Н. К. Лекции по педагогике / Н. К. Грунский. – Юрьев, 1914. – 257 с.
2. Міхно О. П. Вивчення педагогом особистості дитини як наукова проблема у спадщині Костянтина Ушинського / О. П. Міхно // Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського. – Одеса, 2013. – С. 153–160.
3. Стаховський М. М. Микола Кузьмич Грунський. Некролог / М. М. Стаховський // Українська мова в школі. – 1951. – №4. – С. 96.
4. Страхов И. В. Проблема школьных характеристик в русской психологии / И. В. Страхов // Ученые записки Саратовского пед. ин-та. Вып. 9. – Саратов, 1947. – С. 129–148.
5. Урунтаева Г. А. Психолого-педагогическая характеристика как средство изучения ребенка / Г. А. Урунтаева // Мир образования – образование в мире. – 2011. – № 2. – С. 102–111.
6. Черторижская Т. К. Николай Кузьмич Грунский (1872–1951) / Т. К. Черторижская // Русский язык в школе. – 1973. – № 1. – С. 98–101.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED

1. Grunskij N. K. Lekcii po pedagogike [Lectures on pedagogy] / N. K. Grunskij. – Jur'ev, 1914. – 257 s. (in Russian)
2. Mikhno O. P. Vyvchennia pedahohom osobystosti dytyny yak naukova problema u spadshchyni Kostiantyna Ushynskoho [Studying of teacher of the child as a scientific problem in the heritage by Kostiantyn Ushynskiy] / O. P. Mikhno // Nauk.visnyk Pivdennoukrainskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. K. Ushynskoho. – Odessa, 2013. – S. 153–160. (in Ukrainian)
3. Stakhovskiy M. M. Mykola Kuzmych Hrunskiy. Nekroloh / M. M. Stakhovskiy // Ukrainka mova v shkoli. – 1951. – №4. – S. 96. (in Ukrainian)
4. Strahov I. V. Problema shkol'nyh harakteristik v russkoj psihologii [The problem of school characteristics in Russian psychology] / I. V. Strahov // Uchenye zapiski Saratovskogo ped. in-ta. Vyp. 9. – Saratov, 1947. – S. 129–148. (in Russian)
5. Uruntaeva G. A. Psihologo-pedagogicheskaja harakteristika kak sredstvo izuchenija rebenka [Psycho-pedagogical characteristics as a means of studying the child] / G. A. Uruntaeva // Mir obrazovaniya – obrazovanie v mire. – 2011. – № 2. – S. 102–111. (in Russian)
6. Chertorizhskaja T. K. Nikolaj Kuz'mich Grunskij (1872–1951) / T. K. Chertorizhskaja // Russkij jazyk v shkole. – 1973. – № 1. – S. 98–101 (in Russian)

Анотація. В статті проаналізовані взгляды українського ученого-педагога Николая Грунського на проблему педагогической характеристики, показан вклад педагога в разработку методики составления характеристики, описан предлагаемый им алгоритм работы над характеристикой ученика: 1) изучение психологических работ с целью

самонаблюдения; 2) наблюдение за учащимися и накопления материалов в педагогическом дневнике; 3) ознакомление с новейшей литературой по проблеме педагогической характеристики и с лучшими образцами характеристик; 4) написание характеристики по плану.

Ключевые слова: педагогическая характеристика, наблюдение, самонаблюдение, педагогический дневник, структура характеристики ученика.

Summary. The article is devoted to the analysis of the views of Ukrainian scientist and pedagogue Mykola Hrunsky according to the problem of student's characteristics, the contribution of the scientist in the development of method of writing characteristics is presented. In it proved that M. Hrunsky was the first in Ukrainian pedagogic to develop the algorithm of writing a characteristic using his own teaching experience: 1) the studying of psychological works for the purpose of introspection; 2) observation over the students and doing some necessary material in the pedagogical diary; 3) studying the recent literature and the best models of writing pedagogical characteristics; 4) writing characteristics according to the plan.

The short biographical information about the scientist is given by the author and it is stressed that M. Hrunsky had his own views on pedagogy and its objectives. Pedagogical characteristics, according to M. Hrunskiy point of view, play a key role in the educational process because the ability of their preparation requires not only solid theoretical knowledge but also clearly demonstration the overall ability of future teacher to work with children. In other words, the ability to write a pedagogical characteristic is a kind of indicator of the pedagogical abilities and suitability for pedagogical work.

Key words: pedagogical characteristics, observation, self-observation, pedagogical diary, structure of the student's characteristics.

Стаття надійшла до редакції 12.11.2015

Л. І. Нечипорук

**НООСФЕРНА ОСВІТА ЯК МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ
МОРАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ**

Анотація. У статті обґрунтовано значення ноосферної освіти для процесу формування моральної культури особистості ХХІ століття. Розкрито актуальність виховання моральних якостей підростаючого покоління на ідеях ноосферної філософської концепції як формування цілісного світобачення, почуття причетності до всього, що відбувається на планеті, та моральної відповідальності за наслідки діяльності щодо природи, суспільства, самого себе.

Охарактеризовано ноосферну освіту як педагогічну парадигму, завданнями якої є формування в школярів системи знань про світ як про цілісну систему й усвідомлення свого місця в ньому, творчого, гуманістичного характеру діяльності. Особливу увагу звернено на